

نقش تعاون در پیشرفت اقتصادی از منظر قرآن

مریم طالب العلم^۱، سعید علی پور^{۲*}

۱- دانشجوی دکتری، گروه حسابداری، واحد رشت، دانشگاه آزاد اسلامی، رشت، ایران

۲- استادیار، گروه حسابداری، واحد اردبیل، دانشگاه آزاد اسلامی، اردبیل، ایران

*نویسنده مسئول: saeed.alipour@iaiu.ac.ir

خلاصه

در عصر حاضر بخش تعاون جز ارکان اصلی کشورهای در حال توسعه بوده و هم‌ردیف با بخش دولتی و خصوصی به ایفای نقش می‌پردازد. رشد و توسعه چشمگیر تعاونی‌ها؛ توزیع عادلانه ثروت، استقرار عدالت و رشد اقتصادی کشور را در پی دارد. در شرایط امروز، تحریم و روابط پیچیده اقتصادی، ایجاد شرایط و امکانات کار جمعی در قالب گروه‌های مردمی و اشتغال کامل توسط بخش تعاون به‌عنوان یک نظام کارآمد اقتصادی و اجتماعی منجر به توسعه پایدار و بهبود فضای کسب‌وکار خواهد شد. از آنجایی که کشور ما اسلامی و مبتنی بر احکام الهی است تحقیقات اقتصادی زمانی کارا خواهد بود که آموزه‌های اسلامی را در تحلیل الگوها و روابط اقتصادی مورد توجه قرار دهد. چراکه قرآن کریم کتابی است زمان شمول و جهان‌شمول که تمامی ابعاد زندگی انسان را در بر گرفته و بنا به مقتضیات زمان پاسخی درخور و سازنده بر نیازهای انسان ارائه داده و به‌سوی مقاصد والا و کمالات معنوی هدایت می‌کند. در این مقاله نیز ضمن تبیین مفهوم تعاون و جایگاه آن در نظام اقتصادی ایران به بررسی چگونگی ارتباط تعاون و اقتصاد از دیدگاه کلام‌الله پرداخته می‌شود.

کلمات کلیدی: تعاون، پیشرفت های اقتصادی، اقتصاد اسلامی، قرآن

۱. مقدمه

مطالعه زندگی انسان در طول تاریخ گویای این حقیقت است که همواره به دنبال یافتن روش‌هایی برای بقای بهتر و بیشتر بوده و در راستای نیل به این هدف تلاش بسیاری انجام داده و رنج‌های فراوانی متحمل شده‌اند. در این میان نظریات بی‌شماری از سوی صاحب‌نظران در زمینه‌های متعدد علوم انسانی از جمله مسائل اقتصادی ابراز و راه‌های دستیابی به تولید و مصرف بهینه و اثربخش کالاها ارائه شده‌اند. واقعیت امر این است که

دستیابی به توسعه و پیشرفت اقتصادی و رشد و گسترش زیرساخت‌های مربوط به آن از برنامه و اهداف اصلی همه کشورها به‌منظور بهبود اوضاع معیشتی مردم می‌باشد.

به‌بیانی دیگر رشد، مطلوب و خواستنی است و شناسایی عوامل تعیین‌کننده رشد اقتصادی کشورها همواره مورد توجه پژوهشگران علوم اقتصادی برای طراحی الگوهای عملی توسعه اقتصادی بوده است. در اقتصاد سکولار از عوامل رشد اقتصادی مانند انباشت مهارت‌ها، ایجاد و توسعه سرمایه فیزیکی، استفاده از فناوری‌های پیشرفته و نرخ بالای بهره‌وری یاد شده است اما هنوز کشورهای زیادی هستند که با داشتن همین عوامل در دست یافتن به رشد همه‌جانبه با مشکلات اساسی دست‌به‌گریبان هستند و در تاریخ نیز ملت‌هایی بوده‌اند که با در اختیار داشتن همه عوامل مادی رشد و پیشرفت دچار شکست شده‌اند (مصباحی مقدم و همکاران ۱۳۹۲: ۶۱-۹۰).

امروزه سازمان‌های جهانی توسعه را بدون مشارکت عمومی مردم فاقد ارزش و اعتبار می‌دانند و بدین لحاظ اکثر کشورها از نهضت تعاون به‌عنوان یکی از ابزارهای مهم و مؤثر در امر توسعه به‌ویژه توسعه اقتصادی استفاده می‌کنند و بر مبنای آن نظام اقتصادی خاصی را برای رفاه و ایجاد اشتغال در جامعه پی‌ریزی می‌کنند. (انتظاریان و سنجری ۱۳۹۲: ۷۴-۸۰). تعلیمات اسلامی نیز به‌طور اعم و آیات قرآن به‌طور اخص مکرراً ارزش تعاون و کارهای جمعی را تأیید می‌کنند. تعاون در کارهای نیک یک دستور الهی است که در قرآن کریم صادر شده است پیامبر اسلام بر تعاون بین مسلمانان به‌عنوان بنیاد جامعه اسلامی و رمز کار آن در همه امور روحانی امور اقتصادی و فعالیت‌های اجتماعی تأکید می‌کند (فرهادی ۱۳۸۸ به نقل از: منذر قحف ۱۳۶۱).

۲. مفهوم تعاون

تعاون در معنای وسیع آن همکاری و کمک معاضدت و اشتراک مساعی در رفع نیازهای همگانی تعریف می‌شود؛ با این تعریف تعاون مفهومی کاملاً فراگیر است و از محدوده مکان و زمانی خاص فراتر می‌رود و دربردارنده نوعی رابطه متقابل بین فرد با فرد، فرد با گروه و گروه با گروه است که حاصل آن دستاوردهای فعالیت گروهی برای ارضای نیازها است (صباغ کرمانی و عاقلی ۱۳۸۳: ۱۲۷-۱۴۸).

تعاون به مفهوم امروزی آن که در قالب شرکت‌ها و اتحادیه‌های تعاونی و دارای اصول و قواعد مشخص و از پیش تدوین‌شده مشخص شده‌اند از سابقه‌ای حدود ۱۵۰ ساله برخوردار است وقوع انقلاب صنعتی و گسترش بهره‌برداری از ماشین و سایر اختراعات علمی و فنی موجب تحولات و دگرگونی‌های وسیع و شگرف در اوضاع اقتصادی و روابط اجتماعی کشورهای غرب اروپا گردید. توسعه واحدهای صنعتی، جایگزینی نیروی ماشین به‌جای انسان، تعطیلی کارگاه‌های خانگی، بیکاری و آوارگی صاحبان حرف و صنایع دستی، مهاجرت وسیع نیروی کار از روستاها و مزارع به شهرها و واحدهای صنعتی، موجبات گسترش نابرابری اقتصادی و اجتماعی، گرانی قیمت مواد مصرفی و افزایش فقر بیکاری و فلاکت طبقات کم‌درآمد را فراهم نمود (هوش نژاد و عبدی ۱۳۹۵: به نقل از جعفر زاده، ۱۳۸۷).

در واکنش به اوضاع ناگواری که در اثر انقلاب صنعتی به وجود آمد صاحب نظران درصدد ابداع روش‌هایی برای به حداقل رساندن فاصله بین تولید و مصرف و همچنین فاصله بین کار و سرمایه برآمدند و نظریه‌های اصلاحی و بنیادی بااهمیتی در این زمینه ارائه دادند. نخستین تعاونی مصرف که در عمل موفق بوده و از یک سری مقررات مخصوص پیروی می‌کرد و الگوی عملی و تجربی تشکیل تعاونی در کشورهای گوناگون قرار گرفت "تعاونی مصرف پیشگامان منصف راجدایل" بود. این تعاونی در ۲۱ دسامبر ۱۸۴۴ در راجدایل محلی نزدیکی شهر منچستر انگلستان توسط ۲۸ کارگر بافنده و با سرمایه ناچیز ۲۸ لیره در حالی تأسیس گردید که کشورشان در بحران بی‌عدالتی، بیکاری و فقر روزافزون طبقات کم‌درآمد به سر می‌برد. به لحاظ نظری نیز نخستین گروهی که در این خصوص به نظریه‌پردازی پرداختند افرادی بودند که مارکسیست‌ها آن‌ها را سوسیالیست تخیلی نامیدند.

در مجموع سه مکتب فکری در نظریات تعاون به چشم می‌خورد:

۱) مکتب تعاونی سوسیالیستی: این مکتب را سوسیالیست‌ها طرح کردند و درحالی‌که هدف غایی آن‌ها سوسیالیسم بود، توسعه تعاونی‌ها را به صورت وسیله‌ای برای انتقال از سرمایه‌داری به سوسیالیسم مطرح کردند (سر آبادانی ۱۳۸۹: ۱۰۸-۱۳۰).

۲) مکتب تعاونی مشترک‌المنافع: این مکتب یک نظام تعاونی را در زمینه مصرف که تمام اقتصاد را در برگیرد و جانشین نظام سرمایه‌داری شود مطرح می‌کردند. این مکتب را افرادی چون شارل ژید* در فرانسه و تی دبلیو مرسر[□] در انگلستان رهبری و هدایت می‌کردند. این مکتب به نام "مکتب نیم" که نام یکی از شهرهای جنوبی فرانسه و زادگاه شارل ژید است نامیده شده است (سر آبادانی ۱۳۸۹: به نقل از کاسلمان، ۱۳۴۸).

۳) مکتب ضابطه رقابتی: این مکتب را افرادی چون ژرژ فوکو[□] مطرح کردند. آن‌ها معتقد بودند که تعاونی‌ها فقط وسیله‌ای برای جلوگیری از مفاسد نظام سرمایه‌داری تلقی می‌شوند. آن‌ها می‌گویند موانع بسیاری از جمله دولت نمی‌گذارند تعاونی‌های مصرف جایگزین کامل سرمایه‌داری شوند (سر آبادانی ۱۳۸۹: به نقل از قنبری و همکاران، ۱۳۷۹).

۳. جایگاه بخش تعاون در اقتصاد

تعاونی‌ها به طور کارآمد می‌توانند موانع بازار را که بر سر راه حضور در فعالیت‌های اقتصادی گروه‌های ناتوان کشورهای در حال توسعه قرار دارند کاهش دهند. یکی از مهم‌ترین موانع توسعه اقتصادی در کشورهای در حال توسعه کمبود سرمایه است. همین سرمایه کم نیز به دلیل نبود فرهنگ سرمایه‌گذاری، صرف فعالیت‌های غیراقتصادی می‌شود. سرمایه‌گذاری اقتصادی مطلوب از پیش‌شرط‌های تحقق حماسه اقتصادی و بهبود فضای

*. Charles Gide

†. T.W. Mercer

‡. George Fouget

کسب و کار می‌باشد. شرکت‌های تعاونی از طریق آموزش اعضا و ایجاد زمینه‌های سالم اقتصادی قادرند در کاهش میزان مصرف جامعه و در نتیجه افزایش پس‌انداز دخالت نموده و این سرمایه‌ها را در جهت سرمایه‌گذاری در تولید هدایت کنند. تعاونی‌ها می‌توانند این وجوه متمرکز شده را در یک صندوق تجمیع کرده و با انجام عملیات بانکی موجب بکار افتادن آن در جریان سرمایه‌گذاری گردند.

مشارکت تعاونی‌ها در ارتقای اشتغال کامل و مولد دارای جنبه‌های بسیار متعددی است؛ حرف و صنایع کوچک که از ارکان اصلی اشتغال در جوامع هستند به دلیل عدم توان رقابت با صنایع ماشینی و پیشرفته به تدریج موقعیت خود را در بازار اشتغال از دست داده‌اند. این واحدهای کوچک می‌توانند از طریق ایجاد واحدهای بزرگ‌تر در قالب تعاونی‌ها موقعیت خویش را بهبود بخشیده و در حل مشکل اشتغال کشور نیز گام بردارند. در حوزه اقتصادی وظیفه بخش تعاون سازمان‌دهی اشتغال است، هدایت افکار عمومی باید به سمت پذیرش جایگاه بخش تعاون در اقتصاد ملی باشد. مدیران اقتصادی جامعه باید در جهت هدایت سرمایه‌های کوچک به بخش تعاون و سازمان‌دهی این سرمایه‌ها تلاش کنند. تعاونی‌ها به‌عنوان نهادهای اقتصادی و اجتماعی، به ایجاد اشتغال در بسیاری از عرصه‌ها کمک می‌کنند. هرچند ایجاد اشتغال، هدف اصلی تعاونی‌ها نیست، اما تعاونی‌ها به‌منظور تأمین نیازهای اعضای خود تشکیل می‌شوند و اشتغال ایجاد شده، ثمره اهداف اعضاست. در واقع تعاونی‌ها با کمک به کسب درآمد و فرصت‌های اشتغال پایدار، به‌ویژه در مناطقی که چندان خبری از ابتکارات بخش دولتی و خصوصی در آن‌ها وجود ندارد، به تأمین معاش پایدار و توسعه همه‌جانبه جوامع روستایی و محلی خود کمک می‌کنند (انتظاریان و سنجری ۱۳۹۲: ۷۴-۸۰)

بهبود معیشت مردم که شامل کاستن از هزینه‌های تولید، ایجاد خط اشتغال، توزیع عادلانه کالا یا خدمات، کاستن از فشار تورم از دوش طبقات کم‌درآمد یا درآمد ثابت و ارتقای سطح درآمد و وضعیت اجتماعی مردم، جلوگیری از اضمحلال پیوندهای اجتماعی، مبارزه با فقر، جلوگیری از مهاجرت روستاییان به شهرها، تشویق به پس‌انداز و تمرکز آن و ... می‌باشد با گسترش روحیه تعاون و همکاری در اجتماع میسر خواهد شد. یکی از آثار تحقق حماسه اقتصادی و بهبود فضای کسب و کار بهبود معیشت جامعه است که تعاونی‌ها جایگاه مهمی در این خصوص دارند.

۵. تعاون در نظام اقتصادی ایران

تعاونی‌ها از اصول بین‌المللی برخوردارند که توسط اتحادیه بین‌المللی تعاون تدوین شده است. اصول تعاونی دستورالعمل‌هایی است که قصد دارند ارزش‌های مزبور را در عمل بکار گیرند این اصول عبارت‌اند از (هوش نژاد و عبدی ۱۳۹۵: ۱۴۳-۱۷۴):

۱) داوطلبانه بودن عضویت و درهای باز (۲) نظارت دموکراتیک اعضا (۳) مشارکت اقتصادی اعضا (۴) خودمختاری و استقلال (۵) آموزش و اطلاع‌رسانی (۶) همکاری تعاونی‌ها (۷) مشارکت در توسعه همه ارزش‌های تعاونی سرشار از مسئولیت نسبت به جامعه در چشم‌اندازهای عدالت اجتماعی و اقتصادی می‌باشد و انگیزه پنهان تشکیل تعاونی همواره بهبود کلی جامعه و رفع نیازهای مشترک اعضاست. تعاونی‌ها در ایران از دیرباز فعالیت‌های خود را غالباً در زمینه‌های تأمین نیاز مصرف و گاه در زمینه‌های کشاورزی و مسکن به انجام می‌رساندند؛ طبق تعاریف موجود، تعاونی انجمن یا تشکل مستقل و متشکل از افرادی است که به‌طور داوطلبانه برای تأمین نیازهای مشترک اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی اعضا تأسیس شده و فعالیت خود را با مشارکت و مدیریت دموکراتیک به اجرا درخواهند آورد (براتی و جمشیدی ۱۳۸۵: ۱۶-۳۳).

اصل ۴۳ قانون اساسی ایران نیز راه تأمین استقلال اقتصادی جامعه و ریشه‌کن کردن فقر و محرومیت را تأمین شرایط و امکانات برای همه به‌منظور رسیدن به اشتغال کامل در شکل تعاونی دانسته و بر عدم تمرکز ثروت در دست افراد و گروه‌های خاص تأکید می‌کند. همچنین در قالب اصل ۴۴ تعاونی به‌صورت بخش اصیل و مهم در اقتصاد کنار بخش دولتی و خصوصی بیان شده و از آن به‌عنوان یکی از مهم‌ترین مسیرهای رشد اقتصادی و تأمین‌کننده عدالت اجتماعی یاد شده است. در مفاد سیاست‌های ابلاغی اصل ۴۴ قانون اساسی نیز مقام معظم رهبری تأکید ویژه‌ای بر رشد و توسعه بخش تعاون و افزایش سهم آن در اقتصاد داشته‌اند در حال حاضر با توجه به سیاست‌های ابلاغی اصل ۴۴ قانون اساسی که به سیاست‌های کلی بخش تعاونی و افزایش سهم آن در اقتصاد کشور اشاره دارد توسعه تعاونی‌ها در کشور ضروری و حیاتی شناخته شده و سهم بخش تعاون در اقتصاد کشور تا پایان برنامه ششم توسعه ۲۵ درصد تعیین گردیده است.

بر اساس سند چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴ هجری شمسی کشوری است توسعه‌یافته با جایگاه اول اقتصادی علمی و فناوری در سطح منطقه با هویت اسلامی و انقلابی و الهام‌بخش در جهان اسلام و با تعامل سازنده و مؤثر در روابط بین‌الملل جامعه ایرانی در این افق به‌گونه‌ای مشخص شده است که فعال، مسئولیت‌پذیر دارای انضباط و روحیه تعاون باشد. (انتظاریان، سنجری ۱۳۹۲: ۷۴-۸۰)

۶. تعاون از دیدگاه اسلام

همکاری و تعاون شالوده تمامی ادیان در ادوار مختلف تاریخ است چراکه هدف اصلی دین ایجاد همکاری‌های مسالمت‌آمیز و افزایش مشارکت و نوع‌دوستی و دوری از ایجاد هرگونه اختلافات قومی قبیله‌ای و نزاع‌های احتمالی می‌باشد. احادیث و روایات زیادی وجود دارد که انسان‌ها را به اهتمام در جهت اصلاح و بهسازی امور اجتماعی هدایت کرده که از جمله آن‌ها روایتی است از پیامبر اکرم که از اهتمام به امور مسلمانان سخن گفته و از

بی تفاوتی و لاقیدی بر حذر داشته است." هر کس نسبت به امور مسلمانان اهتمام نداشته باشد مسلمان نیست و هر کس صدای استغاثه مسلمانی را بشنود و به یاری او نشتابد مسلمان نیست" (کلینی ۱۳۸۴: ۱۶۴).

اهمیت نظری و کاربرد عملی مشارکت در رفتار مسلمانان صدر اسلام نیز به وضوح مشاهده می شود چنان که پیامبر اسلام سخن گهرباری در این زمینه بیان داشته اند که اغلب نویسندگان اسلامی آن را یاد کرده اند:

"مؤمنان را از نظر عشق کمک و محبت متقابل چون یک بدن واحد خواهی یافت که اگر قسمتی از آن در رنج باشد تمام بدن به بی قراری و تب دچار می شود."

امام علی (ع) نیز در خطبه ۲۱۶ نهج البلاغه یکی از واجبات الهی را یاری دادن به یکدیگر می داند و می فرماید: "مِنْ وَاجِبِ حُقُوقِ اللَّهِ عَلَى الْعِبَادِ النَّصِيحَةُ بِمَبْلَغِ جُهْدِهِمْ وَالتَّعَاوُنُ عَلَى إِقَامَةِ الْحَقِّ بَيْنَهُمْ..."

از حقوق واجب خدا بر بندگان خیرخواهی به اندازه توان و یاری کردن یکدیگر برای برپایی حق در میان خود است.

علاوه بر احادیث و روایات فوق الذکر قرآن کریم نیز به تکرار مردم را نسبت به یاری گری و مشارکت با یکدیگر فرامی خواند معروف ترین آیه درباره تعاون آیه دو از سوره مائده است " وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ... و باید شما به یکدیگر در نیکوکاری و تقوا کمک کنید نه بر گناه و ستمگری " (مائده/۲)

افزون بر واژه تعاون که قصد دوسویه و متقابل را به ذهن متبادر می کند در قرآن کریم از مددکاری و کمک یکسویه نیز با واژگانی نظیر صدقه، احسان و انفاق سخن به میان آمده است که آیات ۸۳ و ۲۶۱ الی ۲۶۳ سوره بقره، آیات ۳۶ و ۱۱۴ و آیه ۱۵ و ۱۷ سوره آل عمران از آن جمله اند (فرهادی ۱۳۸۸: ۱-۳۹).

۷. ارتباط تعاون و اقتصاد از منظر قرآن

یکی از اصول اولیه اقتصاد سالم، حیات و قابلیت رشد و نمو ثروت است همان طوری که از شرایط اولیه یک اجتماع سالم، اقتصاد سالم است. اقتصاد سالم یعنی اقتصاد قائم به ذات و بی عیب و غیر قائم به غیر. گمان نمی رود هیچ عالم و بلکه هیچ عاقلی فکر لزوم و ضرورت اقتصاد سالم باشد. از نظر اسلام هدف های اسلامی بدون اقتصاد سالم غیرقابل تأمین است. اسلام می خواهد که غیرمسلمان در مسلمان تسلط و نفوذ نداشته باشد؛ این هدف هنگامی میسر است که ملت مسلمان در اقتصاد نیازمند نباشد و دستش به طرف غیرمسلمان دراز نباشد در غیر این صورت نیازمندی ملزم است با اسارت و بردگی ولو اینکه اسم بردگی در کار نباشد هر ملتی که از لحاظ اقتصاد دستش به طرف ملت دیگر دراز باشد اسیر و برده او است و اعتباری به تعارف های دیپلماسی معمولی نیست. در اصل مکتب اقتصادی اسلام دارای مبانی جهان بینی و انسان شناختی کاملاً متفاوت از دیگر مکتب هاست که پیوند اخلاق را با اقتصاد اجتناب ناپذیر دانسته و معتقد است که دویعدی بودن انسان (مادی و معنوی) از مهم ترین اصولی است که ارتباط " اخلاق " را با " اقتصاد " الزامی می سازد (ایروانی ۱۳۹۳: ۹۰-۱۱۹)؛ زیرا از دیدگاه قرآن سرشت آدمی در بعد مادی از خاک تیره و در بعد معنوی از روح الهی است از این رو نیازها و تمایلات

انسان نیز دو گونه است و تکامل او نیز در گرو رشد مطلوب هر دو بعد می‌باشد. پیوند اسلام با اقتصاد نیز دو گونه است: مستقیم و غیرمستقیم. پیوند مستقیم اسلام با اقتصاد از آن جهت است که مستقیماً یک سلسله مقررات اقتصادی درباره مالکیت، مبادلات، مالیات‌ها حجرها، ارث، هبات و صدقات، وقف، مجازات مالی یا مجازاتی در زمینه ثروت و غیره دارد و از طرف دیگر پیوند غیرمستقیم اسلام با اقتصاد از طریق اخلاق است در این جهت برخی مذاهب دیگر نیز کم‌وبیش چنین می‌باشد. اسلام مردم را به امانت، عفت، عدالت، احسان، ایثار و تعاون توصیه می‌کند. همه این‌ها در زمینه ثروت است و یا قسمتی از قلمرو این مفاهیم ثروت است تا حدود مسائل اقتصادی روشن نشود حدود عدالت و امانت، احسان، همکاری و تعاون نیز روشن نمی‌شود. (شهید مطهری ۱۳۶۸) قرآن بارها در آیات مختلف بر لزوم جهاد اقتصادی ارزش‌های والای آن تأکید کرده است و مجاهدانی را که از مال و جان خود می‌گذرند می‌ستاید.

"... وَجَاهِدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ أَكْبَرًا دَرَجَةً عِنْدَ اللَّهِ... مجاهدان اقتصادی مقام الایی در نزد خداوند متعال دارند" (توبه / ۲۰)

نرخ رشد اقتصادی هر کشوری حائز اهمیت است اما اینکه چه عواملی بر رشد یک اقتصاد مؤثرند به یک موضوع چالش‌برانگیز در میان اقتصاددانان تبدیل شده است و باوجود نظریه‌های فراوان، تعیین‌کننده‌های نرخ رشد یک کشور هنوز یکی از بزرگ‌ترین رازهای اقتصاد است.

باین حال مؤلفه‌های رشد اقتصادی به دو گروه مؤلفه‌های مادی و غیرمادی تقسیم می‌گردد منظور از علل مستقیم و یا رشد تعیین‌کنندگان درآمدهای سرانه بلندمدت در تابع تولید کل هستند که به تعبیر هال و جونز این‌ها سطوح سرمایه انسانی و فیزیکی و سطح اساسی بهره‌وری می‌باشند. برخی الگوهای رشد نشان می‌دهند که ایجاد سرمایه فیزیکی و انباشت مهارت‌ها و استفاده کارا از این دو علل ثروت ملل هستند اما اینکه چرا برخی کشورها سرمایه‌گذاری بیشتری می‌کنند و چرا تعدادی از آن‌ها به فناوری و بهره‌وری بالاتری دست می‌یابند پاسخ بر علل غیرمستقیم بر رشد چون سیاست‌های دولت، نهادهای جامعه، عدالت و ... می‌باشد.

ضمن اینکه ارتباط بسیاری از باورها، اخلاق و رفتارها بر رشد یا رکود اقتصادی امری نیست که به‌دشواری دریافت شود تأثیر ارزش‌هایی همچون احساس مسئولیت و وجدان کاری، نظم، صبر و استقامت و مانند آن‌ها بر اقتصاد و نیز نقش مؤثر آلودگی‌های اخلاقی و رفتاری همانند ظلم، هواپرستی، تن‌پروری، احتکار، دزدی و خیانت در رکود و عقب‌ماندگی به‌روشنی قابل‌درک و ثبات است؛ بنابراین پیوند یادشده تنها ارتباطی ناشناخته و غیبی نیست بلکه می‌توان قسمت عمده آن را با معیارهای طبیعی و اسباب و علل مادی بررسی کرد پاره‌ای از ارزش‌ها و ضد ارزش‌ها نیز هرچند به‌ظاهر تأثیر مستقیمی بر فعالیت‌های اقتصادی ندارند درواقع زمینه رشد یا رکود اقتصادی را فراهم می‌آورند و به گونه غیرمستقیم بر آن تأثیر می‌نهند برای نمونه احیای فرهنگ ارزشمند انفاق در جامعه به توزیع عادلانه ثروت در جامعه کمک می‌کند (مصباحی مقدم و همکاران ۱۳۹۲: ۶۱-۹۰).

پیامبر اسلام این توزیع را با تحسین از اشاعره (اشعری‌ها) تحسین می‌کند و می‌فرماید:

"شاعره هرگاه بیوه شوند یا خوراک خانواده‌های آن‌ها کاستی گیرد هر آنچه رادارند یکجا گرد می‌آورند و سپس با پیمانهای واحد آن را میان خود به‌طور برابر تقسیم می‌کنند آن‌ها از من و من از آن‌هایم" (منذرقحف ۱۳۶۱: به نقل از صحیح مسلم)

همان‌طوری که در قرآن نیز خداوند از سویی تفاوت بین غنی و فقیر را طبیعی دانسته و آن را از سنت‌های الهی می‌داند " وَاللَّهُ فَضَّلَ بَعْضَكُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ فِي الرِّزْقِ (نحل/۷۱) لذا به توزیع مجدد ثروت به‌عنوان یکی از ابزارهای مانع از چرخش سرمایه بین اغنیا می‌پردازد تا از این طریق ثروت در همه سطوح اقتصادی به چرخش درآمده و همه گروه‌های اقتصادی نقش خود را در اقتصاد ایفا نماید و از ظلم و سرکشی ناشی از ثروت‌های بی‌حد از سوی ثروتمندان جلوگیری نماید.

در اسلام ترغیب به کارهای دسته‌جمعی و جماعت نیز در همین راستا است همچون احادیث " يَدُ اللَّهِ مَعَ الْجَمَاعَةِ " و " يا الْجَمَاعَةُ الرَّحْمَةُ " که به لزوم همکاری و تعاون در میان مردم پیامدهای ارزشمند حاصل از آن اشاره دارد.

۸. نتیجه‌گیری

دین اسلام مشتمل بر معارف در انواع حوزه‌های اخلاقی، علمی، عملی، سیاسی، اجتماعی و ... است که هدف آن بیان اصول و قوانین در راستای حرکت از وضعیت موجود به وضعیت مطلوب و هدایت جامعه به سوی ارزش‌های والای انسانی، قله‌های کمال و سعادت است؛ بنابراین پرداختن به جنبه‌های اقتصادی و معیشتی افراد و تلاش در جهت بهبود آن جزئی از برنامه‌ها و اولویت‌های این دین جامع است.

تأثیر قرآن بر تحولات اقتصادی در صدر اسلام و بهبود اوضاع نسبت به دوران جاهلیت دلیل قاطعی بر این ادعاست. بنا بر آیه ۴۴ سوره توبه تکیه بر اقتصاد محض هیچ مفهوم و اعتباری ندارد بلکه مسائل اقتصادی باید با ارزش‌های معنوی عجین شود و در چارچوب دین طراحی شده و قوام یابد. در حقیقت چنین روشی است که رابطه میان اقتصاد و معنویت را استحکام می‌بخشد؛ حال آنکه آیات ۲۰۱ سوره بقره و ۱۳۴ سوره نسا به جمع میان دنیا و آخرت و مطلوبیت آن از منظر دین اسلام اشاره می‌کند. مطابق با ادبیات نظری تحقیق حاضر از مهم‌ترین ابعاد توسعه اقتصادی توزیع عادلانه ثروت است که خود یکی از اهداف مهم و اصول تعاون محسوب می‌شود. یقیناً جامعه‌ای که بر پایه همکاری، مشارکت و تعاون شکل گرفته باشد، آلام بشری جایی برای بروز و ظهور نخواهد داشت.

هرچند بخشی از ارزش‌های اخلاقی مانند مسئولیت‌پذیری، وجدان آگاه و یا حتی رذایلی همچون دزدی یا احتکار در ظاهر ارتباط مستقیم و مؤثری بر فعالیت‌های اقتصادی ندارند اما در اصل زمینه رشد یا رکود اقتصادی را فراهم می‌کنند.

با همه این تفاسیر توجه صرف به تأثیر امور معنوی بر مسائل اقتصادی و غفلت یا نادیده انگاشتن عوامل مادی و استراتژی‌های تخصصی مرتبط با آن معقول و هوشمندانه نخواهد بود.

۹. منابع

- ۱) قران کریم، ترجمه شیخ حسین انصاریان، انتشارات آیین دانش، قم، ۱۳۹۰
- ۲) انتظاریان، ناهید. سنجری، محمد (۱۳۹۲) نقش تعاونی‌ها در تحقق حماسه اقتصادی و بهبود فضای کسب و کار، ماهنامه اجتماعی اقتصادی علمی و فرهنگی کار و جامعه، شماره ۱۶۲، صص ۷۴-۸۰
- ۳) ایروانی، جواد (۱۳۸۳)، اخلاق اقتصادی از دیدگاه قران و حدیث، مجله تخصصی الهیات و حقوق، شماره ۱۴، صص ۹۰-۱۱۹
- ۴) براتی، اسداله. جمشیدی، حسین (۱۳۸۵)، موانع و راهکارهای توسعه فرهنگ تعاون، ماهنامه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، شماره ۱۸۵ و ۱۸۶، صص ۱۶-۳۳
- ۵) حسینی کوهساری، سید مفید (۱۳۹۱)، اعجاز اقتصادی قران کریم، اولین همایش اعجاز قران، تهران، ایران
- ۶) سرآبادانی، غلامرضا (۱۳۸۹)، اقتصاد تعاونی در اسلام، اقتصاد اسلامی، شماره ۱۴، صص ۱۰۸-۱۳۰
- ۷) عبدی، بیژن. کهن هوش نژاد، روح اله. (۱۳۹۵)، نقش اقتصاد تعاونی در تحقق الزامات اقتصاد مقاومتی، فصلنامه علمی پژوهشی تعاون و کشاورزی، شماره ۱۷، صص ۱۴۳-۱۷۴
- ۸) فرهادی، مرتضی (۱۳۸۸) بازتاب آموزه‌های دینی در فرهنگ ایرانی و بنیادهای دگر یار ناهمتراز، فصلنامه علوم اجتماعی، شماره ۴۶، صص ۱-۳۹
- ۹) قحف، منذر (۱۳۶۱)، تعاون در اسلام، ماهنامه تعاون، شماره ۷، صص ۲۶
- ۱۰) قنبری، محمود. ابراهیم زاده، علی. قاسمی، بهروز (۱۳۷۹). نهضت تعاون در ایران، انتشارات پایگان، ۱۳۷۹
- ۱۱) کاسلمان (۱۳۴۸)، نهضت تعاونی و پاره ای از مسائل آن، سازمان مرکزی تعاون، ۱۳۴۸
- ۱۲) کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق (۱۳۸۴)، اصول کافی، انتشارات علمیه اسلامی، تهران، ۱۳۸۴
- ۱۳) مصباحی مقدم، غلامرضا. رعایانی، مهدی. همتیان، مهدی (۱۳۹۲)، مؤلفه‌های غیرمادی رشد اقتصادی از منظر قران کریم، دو فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات اقتصاد اسلامی، شماره اول پیاپی ۱۱، صص ۶۱-۹۰
- ۱۴) مطهری، مرتضی (۱۳۶۸)، نظری به نظام اقتصادی اسلام، انتشارات صدرا، قم، ۱۳۶۸